

DE TOTS SANTS A CAP D'ANY

Guillem Pont

NOVEMBRE

GENERALITATS

Novembre, novè mes del calendari romà (de "novem"=nou). Diana, la deesa de la caça, i protectora de marges, rius, boscs i muntanyes, presidia aquest mes.

Alguns l'assenyalen com a un mes trist. De dies grisos i curts i de nits llargues i fredes; com si la mort amaràs l'aire: les fulles dels arbres que cauen, Tots Sants...

A finals de novembre, entra el sol en Escorpí, que és el signe zodiacal del mes. Es re-presenta mitjançant un centaure que tira fletxes, fent referència a la pluja, granís, trons i llamps.

EL TEMPS

La temperatura mitja segueix baixant i es situa a l'entorn dels 14oC. Això fa que l'evaporització disminueixi i la terra pugui reservar cert grau d'humitat.

El sol és present unes cinc hores i mitja diàries.

Es considera un període de trànsit entre la tardor i l'hivern.

Potser cal destacar la particularitat de "l'estivet de Sant Martí". A l'entorn de dia onze, i en un context generalitzat de mal temps, s'extrevé la successió de varis dies de bonança; que resulten idonis per sortir al camp.

NATURA

El simpàtic polioli desapareix per passar l'hivernada, mentre volen les "bruixes", aquella filamenta suau, esponjosa i lleugera que acompanya la llavor dels cards.

La humitat fa reverdir la molsa -que el mes que ve portarem al betlem-. I algunes espècies d'ànneres compareixen per passar l'hivern per aquí. Com ho fan, de manera més abundosa i renouera, els estornells que, primer aniran als olivars de la Serra abans de baixar al Plà.

Els glans cauen de les alzines, el que es pot aprofitar per fer-ne planter.

Segons les pluges anteriors, els bolets -esclatasangs, peus-de-rata, girgoles, picatornells, fortes... s'ofereixen als pagesos i treballadors d'hosteleria d'arrel pagesa que encara recorden la situació dels "agres". I també, maduren les pinyes del pi ver.

En definitiva, la tardor comença la capavallada. Arriben encara algunes aus migratòries i sorgeixen una gran varietat de bolets, alguns molt apreciats i d'altres realment perillosos.

ELS SEMBRATS

Abans era una tasca transcendent per a la casa pagesa. La sembra dels cereals: civada, blat i ordi. De fet, la producció de blat determinava la riquesa de les nacions; no és estrany, idò, que els romans començassin les festes Saturnàlies, on demanaven als avantpassats difunts favors vers la llavor soterrada.

Amb l'aparició dels híbrids es perd el ritme dels sembrats -i obviament molt abans, el blat la seva força política i econòmica-; actualment, l'ordi de dues fileres es sembra pel desembre i algunes varietats de blat -per exemple el florence- fins i tot ben entrat el gener.

També es poden sembrar pèsols, estiregassons o xítxeros, tant se val.

A l'hort es pot sembrar alfalç per al bestiar. I també alls i espinacs. Es pot iniciar o continuar la tasca d'aclarir i sembrar carxoferes; així com patates primerenques.

Es poden recollir les hortolisses d'hivern sembrades anteriorment: cols, bledes, espinacs, lletugues, raves....

En un altre nivell, es pot continuar sembrant les flors de "cabeceta" o bulb -anèmones, clavellines...- i també les espècies que venen d'arrel.

ELS ARBRES

La majoria d'arbres, i especialment els de fulla caduca, "dormen", es a dir, també passen l'hivernàs i per tant estan en saba per realitzar determinats treballs com empeltar -que no s'ha de fer davant el perill de gelades o pluges fortes-, exsecallar -o llevar els brots secs- i podar -o escapçar i aclarir-.

Aiximateix es poden sembrar els arbres esmentats i, a més, alzines, pins, calixtros, ametlers, albercoquers, pruneres, cirerers, melicotoners... Una indicació clara dels temps de sembra dels arbres són els placers que apareixen a les places dels pobles amb manats de troncs i arrels nues.

En lluna vella, i amb els bòtils ben nets, es traspalsa el vi per tal d'aconseguir transparència i millorar el sabor.

Es segueix amb la collida d'olives, ara no per a la taula sinó, per fer-ne oli (tasca que es pot allargar fins al mes que vé).

EL BESTIAR I L'AVIRAM

Comencen les matances, i totes les feines que comporten.

D'altra banda, es bon temps per donar les cabres al boc i les truges al verro, car així, la ventrada de porcells neixerà a la primavera.

L'aviram segueix el reu ritme vital però convé posar esment especial en l'alimentació car quan fa mal temps, aguanten la pluja però amb quietud, és a dir no surten a pasturar.

FESTES

Tots Sants (dia 1). A nivell agrícola es considera una festa ramadera -acorrallar els animals després de les pastures d'estiu-. A l'àmbit cristià és rendeix culte o recordança als morts.

De cada dia és més extès el costum de portar flors a les tombes dels difunts -costum que no té gaire més d'un segle de tradició- i decreixen les bunyolades i els obsequis de "rosaris" dels padrins als fillols.

El dia dels morts (dia 2).- Amades assenyala haver observat bastant de semblança entre els ritus funeraris i els de la sembra en els pobles antics. Es remarcable que aquest moment de l'any coincideix amb el de la sembra.

Els pobles vells que creien amb la resurrecció de l'ànima, veien una certa analogia entre l'enterrament dels difunts i la seva resurrecció de sota la terra al cap d'un període de temps, semblantment a les llavors soterrades i ressorgides en espígues pletòriques de gra. Eren alguns els pobles que, per tal d'afavorir el desenrotllament de les llavors, feien sacrificis humans i enterraven les restes pel camp.

La commemoració de la festa dels difunts no és, idò, accidental sinó que respon a creences i ritus de caràcter màgic que estableixen una relació entre els difunts i les llavors. Es una commemoració universal i antiquíssima, que ja celebraven els egipcis.

Sant Martí (dia 11).- Es troba a mig camí entre l'equinocci tardoral (St. Miquel) i el solstici d'hivern (Nadal). A l'entorn de la data hi sol haver dies de bonança.

Era el dia en que es tastava el vi novell.

ELS TREBALLS

Les llargues i fredes vetlades propociaven les reunions vora el foc -pensem amb un món sense televisió- on la gent, en un ambient avui desconegut -llum suau, proximitat física...- realitzava tasques manuals: filar, teixir, realització de sanalles de llatra, vencisos de càrritx... i aalhora, parlava, es comunicava: coverbos, fets succeits... i rondaies per a la barquera.

Un ambient que, es volgués o no, havia de gaudir d'una força didàctica extraordinària, màgica.

El treball/festa per antonomàssia del novembre-desembre són,

Ses matances.- El sacrifici casolà del porc que havia d'omplir el rebost i procurar companatge per a la resta de l'any. Treball complexe i voltat de tradicions i costums ben aprofitables encara ara. Per treballar el tema, es fa gairebé imprescindible una lectura a la descripció que en fa Mn. Alcover a "Ses matances i ses festes de Nadal". Es solien fer de Tots Sants fins a Nadal.

ELS MOTS

Refranyer popular:

Novembre humit, et farà ric.

Qui a Tots Sants no té sembrat, perilla quedar enganyat.

Per Sant Andreu (dia 30) sembra el blat teu.

Per Sant Martí, mata el porc i ençata el vi.

Entre Tots Sants i Nadal, ni boires ni mestral.

De Tots Sants a Sant Martí, sembra si vols collir.

Pel novembre, tot el blat al graner o enterrat

L'olivera plantada per Sant Martí, és la que fa l'oli més fi

Els arbres de pinyol, pel novembre s'enterren i pel maig surten al sol.

L'estivet de Sant Martí, els aucellets fa venir.

Per Sant Andreu, es set frares no veureu.

(Es Set Frares és el nom popular de l'Ossa Major).

Jocs amb paraules

La lletania del vi es recitava mentre "es tastava" el vi novell bevent "al gall":

Quan el pare va morir
em va deixar una vinya,
d'una vinya una tira,
d'una tira un cep,
d'un cep una redolta,
d'una redolta un ram,

d'un ram un gotim,
d'un gotim un gra,
d'un gra un porró,
d'un porró un trago,
d'un trago una gota,
d'una gota un glop,

d'un glop una gota,
d'una gota una bóta,
per omplir de m...
la vostra boca.

Embarbussaments

El cel està encascavellat
qui serà que'l desescavellarà?
jo seré qui el desescavellaré,
perquè desescavellar sé.
(també aplicable al mes d'octubre)

-Què mana, què mana,
què mana, què vols?
-Maria Manyana
un plat de bunyols.

Ropit,
magre i petit,
quatre plomes que tens,
tan estufat te'n vens?.

Algunes cançons:

"Amb guitarra i guiterró
vaig anar a ca Na Florida
i la vaig trobar adormida
amb so cap dins es fogó"

"Pastoret, ara com plou,
és que guanyes sa soldada
aixó és per qualque vegada
que et soleies en es sol".

"Madò Roja, vós teniu
un rossinyol de cent castes.
Oliveres i uiastrés
tots fan es fruit en s'estiu".

"Jo estic damunt un cimel
es més alt de s'olivera:
feis pregàries, amor meva,
que, si caic, no em faci mal"

"En Macià llauraria
amb una arada d'aubó:
es camp que fos de segó,
i es parei de formiga".

"Juan llaura, Juan llaura!
Juan llaura i fé es solc dret
Juan gira i guarda caure
en arribar a sa paret!"

Altres

"Tardor" de Maria Antònia Salvà (a Selecció de Poemes)

Quan l'aranya ardida i sola
ha enganxat sa barriola
per les branques d'aladern,
i verdeja la garriga
i se gela al brot la figa
que anuncia ja l'hivern,

aleshores és ma vida
més que mai alleugerida:
un no res li fa delit.
Oh la gírgola hivernenca,
el mirall de gel qui es trenca,
l'arribada del rupit!.

Poc a poc el fred s'arrisca
i és lluenta la llentrisca
i el brancatge és més lluent;
i ha deixat la tardorada
son tapís de flor morada

per l'herbei tot just naixent.
Tot s'alegra, tot fresqueja;
l'espinal incult rumbeja
cireretes de coral.
Ve la boira fredolega,
i ve el tord i ve la cega
i el bon foc dins el casal.

El vi raja de l'aixeta
del botam i riu la pleta
cada dia amb nous anyells;
treuen flor les llimoneres;
hi ha arrop a les salseres
i vi blanc als carretells.

Tota mà d'infant esgrana
pedreries de magrana;
hi ha ínjobs i murtons;
les novelles porrasseres

ja prometes, falagueres,
la florida dels albons.
I és la glòria que s'acosta
pels celatges de la posta
fitar l'ull allà d'allà,
amb la cara tota encesa
de sentir-hi l'escomesa
de l'airet tan viu i sa.

I escoltar per l'alta via
-oh plaent xelabardía!
mils d'aeris cascavells,
quan pel cel de l'horabaixa
va passant, immensa faixa,
un estrèpit d'estornells.

ALGUNS SUGGERIMENTS

- Explicació de contes (posant especial esment e l'ambient).
- Realització de senzilles manualitats tradicionals: filar, la llatra...
- Intentar l'observació directa d'aucells "d'hivern", aprofundint en les migracions.
- Realització de torró, car segons diven per ésser bò per Nadal, l'han de fer per Santa Catalina (dia 25).

DESEMBRE

GENERALITATS

Del llatí "decem"= deu car era el desè mes del primer calendari romà.

El signe zodiacal és el de Capricorn, representat per una cabra que s'enfila volent significar que el sol comença a pujar i els dies es van allargant. Normalment entra dia 22.

Moltes representacions del desembre es fan mitjançant gent asseguda a la taula, podent representar tant un menjar nadalenc com idea de vida casolana a l'esguard del fred.

Es té pel mes més fred i més fosc de l'any, tant materialment com, antigament, moralment; així, els romans procuraven no resoldre cap afer d'importància ni iniciar cap empresa delicada en aquest mes.

EL TEMPS

L'evaporització és la més baixa de l'any (10 litres per cada 18 de pluja); per tant no cal regar les plantes.

Sol ploure una mitja de 50 l/m² i la temperatura mitja es situa a l'entorn dels 11°C. La insolació solament és de quatre hores i mitja, de mitja diàries.

NATURA

Pel desembre, sembla que la terra s'adorm. No admet cap llavor, no creix cap planta ni es cull res. Semblant als animals que hivernen, pareix que resta somorta fins que, pel febrer es desxondeix.

Amb tot i amb això, es poden observar les juies voltant els bassols de les terres de conreu. I també, tords, ropits, vitracs, sordais, busquerets...

Els arbres, nus de fulla, ens mostren quantitat de nius que fins fa poc, havien passats desapercibuts.

En algunes coves, hivernen, penjades del sostre i en llocs obscurs, les rata-pinyades, interessant i curiosos mamífer volador.

Dia 21 és el dia més curt de l'any. Entra l'hivern.

A vegades, no sempre, potser un bon mes per observar fenòmens meteorològics: neu al Puig Major, gelades, crestall, rosada, boires...activitat que es podrà fer, també els mesos següents.

ELS SEMBRATS

Desembre i gener, al camp, reben el qualificatiu de "dormidors", per la poca activitat que proporcionen. Però, qui vol feina sempre en troba, diu el pagès: continua la sembra de blat i ordi, fer voreres netes, entrecavar les faves, tallar i arregar llenya per a la llar, manualitats, neteja de boals i sestadors, arregar bardisses i eines... a vegades els dies de moll resulten, fins i tot, necessaris per feinejar per la casa.

A l'hort, es prepararan els indrets per fer planters d'enciam... en allò que anomenen "cama caliente". Es a dir, sota una capa de terra s'hi posa fens abans de la fermentació -predominantment de bístia- que al fermentar, encalenteix la terra i possibilita la germinació de les llavors.

Si n'havien sembrades, es podràn recollir les, cols, colfloris, endívies, bledes, els espinacs, raves... i demés arrels i hortalisses d'hivern.

ELS ARBRES

El que s'ha dit referent als sembrats, també és aplicable als arbres. Es temps que s'empra per adobar els fruiters. Per fer els clots dels arbres que s'han de sembrar a la primavera. Sembra d'arbres (pomes, tarongers, llimoneres...). Excecallar...

Es comena la recol·lecció de mandarines i taronges. I es pot empeltar la vinya pel procediment d'estaca.

EL BESTIAR I L'AVIRAM

El desembre és, sens dubte el mes del porc; quan més es mercancia amb ell i també quan més "matances" es fan.

Així, els mens, les cabres, l'aviram... passa a un segon terme i, en certa manera comparteixen la calma dels sembrats; però tot segueixi el seu ritme: a les guardes casolanes -les petites guardes on el xot va a lloure i amb les ovelles tot l'any-, seguiran neixent mens. I les gallines i ànneres seguiran ponent ous, si bé no és un mes gaire adient per a les lloques. Concretament hi ha pagesos que descopen les ànneres que es volen posar abans de cap d'any.

A les velles possessions, abans de Nadal, llevaven els mens -sempre solen anar una mica més cars- i començaven a formatjar, tasca que s'allargava fins a Sant Joan.

Com qui no diu res s'ha assenyalat que "tot segueix el seu ritme" i ho vull remarcar perquè els éssers vius -potser s'ha de descomptar els humans- segueixen sempre un ritme vital en el context del seu marc natural (i tot malgrat les possibles modificacions, sempre relativament lleugeres, introduïdes per l'home rural).

FESTES

La Puríssima Concepció de Maria (dia 8). Festa religiosa de llarga tradició històrica. Els comtes-reis de Catalunya i Aragó ja van establir la seva celebració en llurs dominis abans de que l'Església declaràs es dogme de la puresa de la Mare de Déu.

Sant Tomàs (dia 21). Comença l'hivern. Es el dia més curt de l'any. En alguns indrets es feia fira de galls, indiots i porcelles.

Nadal (dia 25). Festa universal. Coincideix amb el solstici hivernal; el Sol arriba a la seva alçada mínima i, per tant, es fa menys visible i encalenteix menys. Es una fita notable en els afers agrícoles i ramaders, amb tot l'enfilall de costums que això comporta.

El món cristià, celebra el neixement del Senyor. Per conèixer com eren aquestes festes cristianes a casa nostra, es recomana, altra vegada, el llibret de Mn. Alcover.

I aquests dos aspectes -fita ancestral i neixement de Jesús- s'han ben aprofitats per fer d'aqueixa festa el zènit del consum.

Els Sants Innocents (dia 27). Dia de disbauxa, -innocentades- encara viu a l'Illa. El seu origen es remonta en el carnaval romà del desembre.

ELS TREBALLS

De banda els pobres treballs "normals" (entre que el dia és curt i tot són festes no es poden fer gaire coses, diu el pagès), es poden considerar:

Ses matances .- Ja iniciades el mes passat. Val a dir que ses matances representen una mena de microcosmos de treballs especialitzats: el matador, les cuineres, les budelleres, el pastador -de la sobrassada-, el desnosador...

Formatjar.- O l'extracció de derivats de la llet. Es pot anar repetint al llarg de l'hivern i primavera. Es un treball que, de cada dia, es fa menys per la descompensació existent entre laboriositat i rendiment econòmic. Es comercialitza el brossat i el formatge tendre.

Treballs culinaris.- De fet, Nadal ben bé es pot considerar una festa culinària: torró, ensaimades, coques de Nadal, bunyols i orellanes a les matances, farciments, la porcella rostida...

Treballs de vetlada.- Propiciats per les llargues hores de fosca i que, com ja s'assenyalà per al mes passat, es fonamenten amb manualitats: filar, fer corda, cordar cadires, teixir... antigament, quan encara es feien vencisos d'espart, aquest es banyava per poder-ho treballar.

ELS MOTS

Refranyer popular

*Cada cosa a son temps i per Nadal neules.
Per Nadal els jocs i per Pasqua els focs.
Si per Nadal fa estiu, Pasqua a prop del caliu.
Per a Nadal, una passa de gall.
Un Nadal, no fa mal.
A Nadal, cada ovella al seu corral.
Nadal en dilluns, festes a munts.
Nadal en dijous, penja l'arada i ven els bous.
Nadal amb lluna plena, anyada plena.
Per a Nadal, maduren les nesples.
Per Nadal, teniu el porc amb sal.
Durar de Nadal a Sant Esteve.
Qui el desembre acabarà l'any nou veurà.
Santa Llúcia, llarga és la nit i curt el dia.
Hivern per a la Concepció?. Ja en tendrem dos.
Per Sant Tomàs, agafen sa porcella pes nas.*

Jocs amb paraules i embarbussaments:

Les llargues vetlades d'hivern, són temps idoni per als jocs amb paraules i coverbos comptats a l'entorn del foc on s'hi arplegaven petits i grans, propis i veïns.

Per aquest motiu, aquí, es podrien retreure la majoria dels jocs coneguts.

Però, a més, les matances també en son aglutinadores, ja sigui "al ball" que es solia fer després del sopar, ja sigui al llarg del dia on, mentre els grans treballaven, l'esbart de germans, cosins i veïns passaven el dia jugant, ballant i cantant, llevat, és clar, les hores del menjar i el temps de disputa a l'entorn del pedaç del bisbe. Vet aquí alguns dels jocs:

*"La balanguera fila fila,
la balanguera filarà,
posem foc a la caldera
i la caldera bollirà."*

*"Una taringa de tot el carrer,
en mitja hora passa
i en mitja hora ve."*

*Ansa per ansa, ansa paner,
si m'amolles s'ansa,
et batcularà.*

*"Toni Babiloni
calces de burell,
quan veuràs ton pare
toma-li es capell."*

*Com veuràs sa tia,
pren-li sa cadira.
Com veuràs es conco
toma-li es bombo.
Com veuràs ta mare,
tapa-li sa cara,
En veure es padrí
toma-li es setrí."*

*"-Jo el t'encendré
an el tio tio.
Jo el t'encendré
an el tio paper!
-No el m'encendràs*

*an el tio, tio
no el m'encendràs
an el tio pedaç!"*

*"Una taringa i un taringó,
un panet de quatre
i un botifarró."*

Algunes cançons:

"-Al.lotet, què fas aquí
amb sa pellissa posada?
-Guard una truja travada
qui mena un porcellí".

"Alegra't, panxeta
que Nadal ja ve:
menjarem carneta
i arrosset també"

"Ara ve Nadal,
es temps se refresca;
matarem es gall,
torrarem sa cresta."

"Ara ve Nadal,
menjarem torrons
i amb una guitarra
cantarem cançons"

"Es dissabte de Nadal jo trumfaria,
es dissabte de Nadal jo trumfaré;
set gallines i un gall me menjaria
set gallines i un gall me menjaré;
tots ets angelets del cel convidaria,
tots ets angelets del cel convidaré;
tots es dimonis d'infern engegaria,
tots es dimonis d'infern engegaré.
Es dissabte de Nadal jo trumfaria
i es dissabte de Nadal jo trumfaré."

Altres:

"Posta de desembre" de Guillem Colom (a Terra endins).

El sol es pon. Un cel pregon i tendre
crema els darrers calius dins el ponent.
Són les muntanyes de color de cendra.
Les campanes ofeguen llur lament.

Mar vella entorn. Mar escumosa i verda,
mar de neguit, bullent d'inquietud
pel cor que enmig del mundanal trat
tot palpitant s'esquerda...

Es pon el sol. S'entela el paisatge.
On moriran les ones sens timó?...
I una maror de somnis sense platja
bat amb fúria el meu cor dins la foscor.

ALGUNS SUGGERIMENTS

- Recreació dels jocs de matances. L'assistència a unes matances, podria resultar ben aprofitable amb molts d'aspectes; però presenta varis inconvenients: un grup-classe difícilment pot anar a unes matances normals i la realització d'unes matances especials pot resultar una activitat ben cara.
- Recerca de jocs i canons populars.
- Realització del tradicional betlem, el que implica:
- realització/recerca de figures de fang i una sortida al camp per a recollir "verdet" o "barbeta".
- Realització d'una decoració nadalenca amb base a les tradicionals "neules".
- Realització de torrons de diverses classes.